

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет філології, історії та політико-юридичних наук
Кафедра української мови, літератури, культурології та журналістики
014.01 Середня освіта (Українська мова та література)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістра

ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНА БУДОВА І КОМУНІКАТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА

студентки **Кабиш Анастасії Анатоліївни**

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. кафедри української мови, літератури, культурології та журналістики **Вакуленко Г. М.**

Рецензент – канд. педагог. наук, доц. кафедри української мови, літератури, культурології та журналістики **Голуб Н. М.**

Рецензент – канд. філол. наук, доц., учитель української мови Ніжинського ліцею Ніжинської міської ради Чернігівської області при НДУ імені М. Гоголя **Петрик О. М.**

Допущено до захисту 16 грудня 2024 року,
протокол № 4

В.о. завідувача кафедри _____

доктор філол. наук, проф. **Н. І. Бойко**

Ніжин – 2024

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційна робота присвячена структурно-семантичним особливостям багатокomпонентних складнопідрядних речень у художньому мовленні відомого українського письменника Василя Шкляра. Розглянувши спосіб моделювання підрядних частин і їх зв'язків у цих конструкціях, виділено основні моделі цих речень, зафіксованих в аналізованих романах. Мовосвіт автора охоплює значну кількість неелементарних складнопідрядних речень, які відтворюють психологічний стан, роздуми персонажів.

Ключові слова: багатокomпонентне складнопідрядне речення, неелементарне складнопідрядне речення, складнопідрядне речення з однорідною супідрядністю, складнопідрядне речення з неоднорідною супідрядністю, складнопідрядне речення з послідовною підрядністю, складнопідрядне речення контамінованого виду.

The qualification work is devoted to the structural and semantic features of multi-component complex sentences in the artistic speech of the famous Ukrainian writer Vasyl Shklyar. Having considered the way of modeling subordinate parts and their connections in these constructions, the main models of these sentences recorded in the analyzed novels are highlighted. The author's vocabulary includes a significant number of non-elementary complex sentences that reproduce the psychological state and thoughts of the characters.

Key words: multi-component complex sentence, non-elementary complex sentence, complex sentence with uniform subordination, complex sentence with heterogeneous subordination, complex sentence with sequential subordination, complex sentence of contaminated form.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. СКЛАДНОПІДРЯДНІ НЕЕЛЕМЕНТАРНІ РЕЧЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ СИНТАКСИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	7
1.1. Поняття про структурно-семантичне ускладнення складних речень.....	7
1.2. Теоретичні засади вивчення багатокомпонентних складнопідрядних речень в українському мовознавстві.....	12
РОЗДІЛ II. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА	26
2.1. Складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю	26
2.2. Складнопідрядні речення з неоднорідною супідрядністю.....	33
2.3. Складнопідрядні речення з послідовною підрядністю	40
2.4. Складнопідрядні речення контамінованого виду.....	46
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	56

ВСТУП

До актуальних питань сучасної української лінгвістики належить вивчення особливостей індивідуально-мовного вираження творчої особистості письменника. Звичайно ж, спосіб мислення, манера письма кожного митця знаходить утілення в певному доборі й правильному використанні різних мовних засобів, до яких належать і загальномовні синтаксичні моделі, що створюють індивідуальну внутрішню стилістику. Саме в цьому аспекті нашу увагу привернули особливості функціонування багатокomпонентних складнопідрядних речень в художньому мовленні Василя Шкляра.

У теоретичному аспекті вагомий внесок у вивчення формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних особливостей складнопідрядних речень із кількома підрядними частинами зробили П. Дудик, Л. Прокопчук, Р. Христіанінова, А. Кващук, А. Загнітко, К. Шульжук та інші вчені. У контексті художнього мовлення різних митців складнопідрядні структури розглядали Ю. Ричагівська, О. Тележкіна, Л. Тищенко, Н. Свистун, С. Караман. А деякі особливості багатокomпонентних складнопідрядних конструкцій у художній прозі В. Шкляра описані в розвідках В. Тихоши [51] та О. Федчишин [53]. Але, на наш погляд, ця багатогранна тема ще потребує додаткової уваги з погляду формально-граматичного та семантико-синтаксичного, що й робить тему нашого дослідження **актуальною**.

Мета магістерської роботи – проаналізувати структурно-синтаксичні та семантико-синтаксичні параметри багатокomпонентних складнопідрядних речень, що функціонують у художньому мовленні Василя Шкляра.

Для реалізації поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**:

- 1) опрацювати теоретичний матеріал про неелементарні складнопідрядні речення;
- 2) зібрати фактичний матеріал і систематизувати його;

- 3) схарактеризувати структурно-синтаксичні особливості побудови багатокomпонентних складнопідрядних речень в художніх текстах В. Шкляра;
- 4) визначити характер семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами неелементарних складнопідрядних речень, зафіксованих у текстах письменника;
- 5) виявити найбільш продуктивні синтаксичні моделі в романах митця.

Об'єктом дослідження стали складнопідрядні речення з кількома підрядними частинами, зафіксовані в художньому мовленні В. Шкляра, а **предметом** вивчення – їхні структурно-семантичні та семантико-синтаксичні характеристики.

Матеріалом дослідження послуговувала картотека багатокomпонентних складнопідрядних речень, укладена шляхом вибірки з романів Василя Шкляра – «Троща», «Характерник», «Чорне сонце», «Чорний ворон. Залишенець».

Під час виконання поставлених завдань застосовані такі **методи дослідження**: спостереження за фактичним матеріалом, класифікаційний, лінгвістичного аналізу, синтезу, узагальнення, зіставний, структурний та описовий методи.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому уперше виконано системний структурно-семантичний, семантико-синтаксичний аналіз багатокomпонентних складнопідрядних речень на матеріалі романів В. Шкляра, визначено продуктивні моделі, показові для письма цього майстра слова.

Теоретичне значення магістерської роботи полягає в тому, що аналіз теоретичного матеріалу з теми дослідження дав змогу повторити, поглибити, узагальнити й систематизувати знання із синтаксису складного речення; з'ясувати особливості побудови неелементарних складнопідрядних конструкцій.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання фактичного матеріалу й результатів дослідження під час вивчення синтаксису багатокomпонентних складнопідрядних речень в курсах Сучасної української мови в середній школі та вищій школі.

Апробація результатів дослідження. Кваліфікаційну роботу апробовано на Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Арватівські читання – 2024» (17 травня 2024 року, НДУ імені Миколи Гоголя); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Грищенківські читання – 2024» (11 жовтня 2024 року, НДУ імені Миколи Гоголя); студентській науковій інтернет-конференції «Молодь у науці» (Ніжин, 2024); у доповіді на засіданні кафедри української мови, літератури, культурології та журналістики (протокол № 4 від 16 грудня 2024 р.). За результатами дослідження опубліковано тези й статтю:

Іванюк А. А., Вакуленко Г. М. Багатокomпонентні складнопідрядні речення в романі Василя Шкляра «Чорне сонце»: їх структура та функціонування. Арватівські читання – 2024: збірник матеріалів всеукраїнської наукової конференції, 17 травня 2024 року / упоряд. А. І. Бондаренко, Н. М. Голуб, Н. М. Пасік. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2024. С. 33-35;

Кабиш А. А., Вакуленко Г. М. Багатокomпонентні складнопідрядні речення із супідрядністю в художньому мовленні Василя Шкляра: Вісник студентського наукового товариства (електронне видання): зб. наук. праць студентів, магістрантів і аспірантів / за заг. ред. О. В. Мельничука. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2024. Вип. 31 (у друці).

Структура кваліфікаційної роботи. Дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків і списку використаної літератури.

РОЗДІЛ I. СКЛАДНОПІДРЯДНІ НЕЕЛЕМЕНТАРНІ РЕЧЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ СИНТАКСИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Питання ускладнення складних конструкцій

У системі складних речень структури, які мають більше трьох предикативних частин, посідають вагоме місце.

Конструкції, до складу яких входять лише головна і підрядна частини, називаються складними елементарними реченнями [8, 340]. Неелементарні речення – такі побудови, які складаються з трьох і більше складових одиниць [8, 340]. Однак часто вживаними є складні утворення, компоненти яких поєднані сполучниковим і безсполучниковим зв'язком.

Складні ускладнені речення мають давню історію. Вони фігурують в грамотах Київської Русі XIV ст. На думку мовознавців, саме на початку формування українських граматик складні синтаксичні структури почали активно використовуватися.

Загально визнаною є теорія про розвиток синтаксису від простих утворень до складних.

Український мовознавець О. Потебня запропонував два етапи розвитку складного речення: «з'єднання двох простих речень шляхом сурядності, із чого потім постала підрядність. А також наступний шлях – утворення складнопідрядної структури на основі простих речень, ускладнених дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами, відокремленими прикладками» [43, 289]. Цей підхід став домінантним у класифікаціях синтаксистів середини XX століття.

Ускладнені синтаксичні структури вказують на історичний розвиток нашої мови: спочатку виникли складні безсполучникові речення, а пізніше

з'явилися сполучникові побудови, із яких виокремилися складносурядні та складнопірядні речення.

На найвищому ступені розвитку мови і мислення виникли складні ускладнені речення. Структурно-семантичне ускладнення речень репрезентує вияви складних думок, людського мислення тощо.

Дослідник багатокomпонентних складних речень, К. Шульжук, зазначає: «...із розвитком мислення структура кожного речення не завжди ускладнюється. Разом з деяким ускладненням будови речення відбувається і його ущільнення за рахунок передачі того самого змісту кількома побудовами» [69, 46].

У мовленні частіше вживаються складні утворення, ніж прості. Це пояснюється тим, що людина має здатність до кінця висловлювати свою думку.

Зокрема, як вважає Н. Гуйванюк, що саме в природі складних конструкцій бачимо «...здатність ускладнюватися новими предикативними частинами, які можуть бути зручними для сприйняття» [15, 9].

Ураховуючи наукові розвідки лінгвістів у галузі семантичного синтаксису, по-іншому розглядається питання про структурно-семантичне ускладнення складних конструкцій. Семантична структура складного і простого речень не є тотожними. Наприклад, якщо просте речення репрезентує лише одну семантичну пропозицію, то в складному реченні бачимо не лише пропозиції предикативних одиниць, а й твердження, які виникають на основі змістових відношень між цими одиницями. А предикативні частини виражаються або сполучниковим, або безсполучниковим синтаксичним зв'язком. На думку мовознавців, семантику складного речення неможливо ототожнювати із «сумою значень їх компонентів», а завше необхідно звертати увагу на характер семантико-

синтаксичних відношень, а також на сполучниковий і безсполучниковий характер зв'язку [15, 10].

Як відомо з теоретичних джерел, складнопідрядні речення поділяються на семантично елементарні та неелементарні, зважаючи на семантико-синтаксичні відношення між предикативними одиницями. Саме дві елементарні частини поєднуються одним видом синтаксичного зв'язку. [8, 318]. Наприклад: *Якщо його тут поховали, то, звісно жив* (61, 24); *На той час ми вже уникали боїв, щоб не стягнути репресій на села* (61, 24).

Семантично неелементарні конструкції містять у своїй структурі дві й більше предикативних частин, одна з яких репрезентує декілька семантичних тверджень, як-от: *Замість запалого рота і носа у неї, навпаки, був великий, загнутий донизу дзьоб, з якого виривалося зміїне сичання* (61, 37). – У неї був великий дзьоб + дзьоб був загнутий донизу + з нього виривалося зміїне сичання.

Поняття «елементарне складне речення» і «неелементарне складне речення» все частіше протиставляються. Наприклад, І. Вихованець, виокремлюючи неелементарні утворення, послуговується кількісним критерієм (кількість предикативних частин) [8, 323].

Зважаючи на формально-граматичні параметри, лінгвісти поділяють складнопідрядні речення на формально елементарні й формально неелементарні [8, 318; 69, 251]. У першій моделі виділяють головну та одну підрядну частину, наприклад: *Так я трохи полежав, поки знов не почув постріли і дике галайкання* (61, 38).

У конструкції формально неелементарного складнопідрядного речення є три і більше предикативних частин, які співвідносні з простими реченнями, при цьому лише одна частина – головна, а інші – підрядні з різним ступенем підпорядкування: *Я бачив, що так було не тільки зі мною, кожного з нас постигала ця втіха, тільки всяк переживав її по-своєму* (64, 10); *Якби тут*

був Веремій, він би побачив її ще здалеку навіть крізь щілину й, певна річ, обізвався б, не ждав, поки в неї вискочить серце (64, 88); Досі не можу собі пояснити, що то за радість така була перед кожним боєм, яка тремтіла в усьому тілі, мовби жива істота (64, 11); Той незбагнений подив, що його охопив, як тільки він побачив Куземка, тепер збільшився в ньому стократ, миттєво розрісся до того, що не вмщався у Вовкулаці, розривав груди і не давав дихати (64, 21).

Говорячи про статус речень ускладненого типу, провідний учений А. Загнітко бере до уваги синтаксичний критерій. На думку лінгвіста, доцільніше «розглядати ускладнення структури, при цьому враховуючи тип синтаксичного зв'язку між предикативними частинами – сурядний або підрядний» [21, 11].

У докторській дисертації лінгвіст К. Шульжук найповніше представив моделі складних багатокomпонентних речень, ураховуючи взаємодію як семантичного, так і синтаксичного аспектів.

Структура і семантика складних речень як цілісних граматичних одиниць формується змістовими відношеннями між кожною предикативною частиною. А формальними показниками семантико-синтаксичних відношень між предикативними одиницями виступають сполучні засоби (підрядні сполучники чи сполучні слова) та інтонація. Саме вона (інтонація) є досить важливим фактором оформлення змістових відношень у безсполучникових утвореннях.

Зв'язність і цілісність предикативних частин певної синтаксичної структури визначається розгалуженням змістових відношень, які на формально-синтаксичному рівні представлені як єднальні, розділові, протиставні, градаційні, пояснювальні, з'ясувальні (об'єктні), атрибутивні (означальні), темпоральні (часові), зумовленості (причини, умови, допусту, мети, наслідку).

Поділ сполучникових і безсполучникових моделей на речення відкритої та закритої структури є визначальним.

Складнопідрядні речення характеризуються закритістю структури, бо головна і підрядна частини граматично залежать одна від одної. А складносурядні і безсполучникові утворення можуть мати як відкриту, так і закриту структуру. Прослідкуємо на прикладах: *Прокинувся голод – і стебла шувару видалися мені не такими гіркими і набагато смачнішими, ніж колись* (61, 13).

До складносурядних утворень закритої структури належать моделі з єднальними семантико-синтаксичними відношеннями з відтінком наслідку, а також із результативними відношеннями (відношеннями обґрунтування, пояснення). *Прокинувся голод – стебла шувару видалися мені не такими гіркими і набагато смачнішими, ніж колись.* – складна безсполучникова конструкція закритої структури з відношеннями обґрунтування; *Стебла шувару видалися мені не такими гіркими і набагато смачнішими, ніж колись, бо прокинувся голод.* – складнопідрядне речення закритої структури з причиновими відношеннями.

Семантичні співвідношення на формальному рівні між зазначеними конструкціями показують їх взаємозамінність і функціональну різнозначність, якщо зберігаються значеннєві відтінки. Тож, аналізуючи синтаксичну природу ускладнених складних речень, необхідно враховувати такі чинники: однотипність / різнотипність змістових відношень між предикативними одиницями; відкритість / закритість їх структури. За наявності відкритої структури та однотипних семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами, а також за умови існування навіть більше трьох складових, не можемо багатоконпонентне складне речення вважати ускладненим.

Отже, на думку Н. Гуйванюк і О. Кульбабської, поняття структурно-семантичного ускладнення складних утворень є синтаксичним явищем. При цьому враховується ускладненість граматичних зв'язків між предикативними одиницями складних речень, а це призводить до видозміни їх структури. [15, 16].

1.2. Теоретичні засади вивчення багатокomпонентних складнопідрядних речень в українському мовознавстві

Проблема структури та семантики складного речення була й залишається актуальною, хоча наукових досліджень у цьому напрямку проведено багато. Природу і структуру складних конструкцій вивчали такі українські мовознавці, як О. Потебня, С. Бевзенко, І. Чередниченко, О. Мельничук, К. Шульжук, І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, Р. Христіанінова та інші. Лінгвісти представляли різні підходи до аналізу структурно-семантичних особливостей цих структур.

Останніми роками складне речення розглядається як багатоаспектна синтаксична конструкція на формально-синтаксичному і семантико-синтаксичному рівнях. Лінгвісти на основі формально-граматичних ознак і семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами виокремлюють складносурядні, складнопідрядні речення та безсполучникові конструкції.

Незважаючи на значну кількість розвідок із теорії складного речення, мовознавці все більше приділяють увагу вивченню багатокomпонентних складнопідрядних речень. Аналіз їх структурної організації, класифікації цих синтаксичних структур представлені у працях Л. Булаховського, Б. Кулика, І. Кучеренка, Н. Гуйванюк, О. Кульбабської, К. Городенської, І. Вихованця, П. Дудика, Л. Прокопчук, К. Шульжука. Однак і нині питання про ці синтаксичні конструкції залишається дискусійним у вітчизняному мовознавстві.

У науковій літературі використовується декілька термінологічних найменувань на позначення цих структур. Б. Кулик, А. Загнітко їх називають *складнопідрядними реченнями з кількома підрядними частинами*; П. Дудик, Л. Прокопчук, К. Шульжук, В. Ожоган – *багатокомпонентними складнопідрядними реченнями*; Н. Гуйванюк, О. Кульбабська, М. Кобилянська, І. Слинько, Л. Костич потрактовують як *ускладнені складнопідрядні речення*, а І. Вихованець – *неелементарні складнопідрядні речення*. У нашому дослідженні ми послуговуємося терміном «багатокомпонентні складнопідрядні речення».

На думку Г. Вакуленко, складнопідрядні багатокомпонентні речення – це синтаксичні структури, що складаються з однієї головної та двох чи більше підрядних частин [6, 64].

Розглядувані речення входять до складнопідрядних структур, а тому їм властива спільна для всіх риса – мати в своєму складі одну головну частину. Специфічною ж особливістю, що виділяє їх як різновид, є наявність не однієї, а кількох підрядних частин, отже, це, так би мовити, складнопідрядне речення з ускладненою підрядною частиною [8, 30]. Вони є центральним типом у системі складних багатокомпонентних речень сучасної української мови.

У сучасному українському мовознавстві традиційним є поділ багатокомпонентних складнопідрядних речень залежно від характеру синтаксичного зв'язку залежних частин з головною та зв'язку підрядних частин між собою, тобто способів моделювання предикативних частин складної конструкції і зв'язків між частинами. При такому моделюванні складнопідрядних речень враховуються такі чинники: особливістю є те, як та які підрядні частини поєднуються в одну синтаксичну структуру: однотипні чи різнотипні частини; пояснюють в головній частині один і той же член речення чи різні; стосуються одного компонента чи всієї головної частини в цілому; якими сполучними засобами (сполучниками підрядності чи сполучними словами) поєднуються.

Сучасні дослідники багатокomпонентних складнопідрядних речень (К. Шульжук, О. Кузьмич, Т. Шкарбан, О. Козицька та інші) у своїх наукових працях визначають специфічні особливості зазначених структур.

Лінгвісти виокремлюють три основні моделі цих конструкцій.

Модель I. Речення з однорідною супідрядністю.

Модель II. Структури з неоднорідною супідрядністю.

Модель III. Конструкції з послідовною підрядністю.

На думку К. Шульжука, «периферійну ланку становлять контаміновані речення, у яких по-різному комбiнується однорідна й неоднорідна супідрядність і послідовна підрядність» [69, 304]. Тому, у нашій кваліфікаційній роботі виокремлюємо ще й четверту модель.

I. Вихованець багатокomпонентні складнопідрядні речення називає неелементарними, з-поміж яких виділяє такі групи: 1) конструкції з супідрядністю; 2) речення з послідовною підрядністю; 3) структури складнопідрядних багатокomпонентних речень комбiнованого виду з супідрядністю і послідовною підрядністю. У конструкціях з супідрядністю залежно від характеру вираження підпорядкованості підрядних частин учений розрізняє два види супідрядності: а) однорідну; б) неоднорідну [8, 341].

I. Кучеренко у статті «Складнопідрядні речення з кількома підрядними» виокремлює два різновиди розглядуваних структур: 1) складнопідрядне речення з кількома підрядними, поєднаними з головною частиною способом супідрядності; 2) конструкції поєднані з головною частиною послідовним підпорядкуванням [30, 32].

Як відомо з теоретичних джерел, конструкції з послідовною підрядністю є найпоширенішою моделлю багатокomпонентних речень. Дослідники (О. Вержбицький, О. Кузьмич, О. Козицька та інші) засвідчують активне їх уживання у староукраїнській мові, в усіх слов'янських мовах.

Синтаксист К. Шульжук пропонує таке визначення цих речень:

«Складнопідрядні речення з послідовною підрядністю – такі конструкції, у яких лише перша підрядна частина перебуває в прямому, безпосередньому зв'язку з абсолютно незалежною у синтаксичному плані головною частиною. Наступна підрядна частина є синтаксично залежною від попередньої» [69, 312].

Ці речення є глибинними, напр.: *Ганнуса не стільки від болю, як від страху, вхопилася обома руками за живіт, бо їй здалося, що якась стороння сила тягне його донизу, відриває її живота від неї, тягне назовні всі її нутроці* (64, 32); *Я ще довго вдивлявся в той знімок, ніби хотів переконати себе, що це якась безглузда помилка, святотатська бутафорія, влаштована спеціально для мене* (61, 17).

Особливістю структурної організації багатокomпонентних складнопідрядних речень із послідовною підрядністю, яка їх вирізняє є характер синтаксичного зв'язку між підрядними частинами й особливості поділу їх на рівні членування. Зв'язок між підрядними одиницями побудований у вигляді ланцюжка: кожна наступна частина синтаксично і семантично залежить від попередньої, а лише перша підрядна частина залежить від головної.

Як слушно зауважує К. Шульжук, кожна підрядна частина, окрім останньої, є і головною, і підрядною, оскільки має два вектори синтаксичної залежності, які спрямовані від головної і від залежної від неї підрядної. Такі конструкції мають чітко визначену кількість рівнів членування: у трикомпонентній структурі – два рівні членування, у чотирикомпонентній – три. Семантико-синтаксичні відношення у цих реченнях ієрархічні: провідними є змістові відношення, що репрезентуються підрядною частиною першого ступеня.

Залежно від того, яке місце посідає підрядна частина стосовно головної, традиційно виділяють підрядну частину першого ступеня, другого, третього і т. д. Тому й розрізняють двоступеневу, триступеневу, чотириступеневу і т. д. підрядність у зазначених реченнях з послідовною підрядністю.

У сучасній українській мові найпродуктивніші моделі із двоступеневою і триступеневою підрядністю.

В аналізованих текстах Василя Шкляра («Троща», «Характерник», «Чорне сонце», «Чорний ворон. Залишенець») найчастотніші конструкції з послідовною двоступеневою підрядністю, менш уживані – із триступеневою, зрідка трапляються чотириступеневі.

Наведемо приклади розглядуваних конструкцій: *Спершу ми вдвох пообідали вареною ковбасою, бо кісток у гастрономі не було, через що Кріс поглянув на мене якось косо й напружено (61, 78); Часом брав такий розпач, що хотілося розтрощити першу-ліпшу вітрину, щоб повернутися в тюрму, де матимеш, чоловіче, нари і миску баланди на щодень (61, 24); Зрештою Юрко Паєвський і сам знову нагадує в листі, що не відмовився від давніх двох цілей, які не дають спокою і вже стали для нього, як кажуть, ідеєю фікс, бо він часто ловить себе на тому, що може півдня проходити кімнатою від стіни до стіни, заклавши руки за спину (61, 82).*

Порядок розташування головної і підрядних предикативних частин у заявлених моделях, як правило, такий: першою реченнєвою структурою є головна, за якою послідовно розміщуються залежні частини, кожна з яких залежить від попередньої, як-от: *Зізнаюся, що за командиром Бондаренком я заплакав, хоч тонкосльозим ніколи не був (61, 32).*

Однак часто такий порядок розміщення предикативних частин порушується: підрядні частини займають препозицію щодо головної, напр.: *А коли зайшов курінний Добровечір сказати Сіркові, що з послами він побалакав, бранців кинуло в холодний піт (62, 104); І коли в Україну посунуло військо, щоб*

придушити повстання, козаки схопили Івашка біля Диканьки й роздерли на шматки (62, 28).

За місцем головної і підрядних частин (К. Шульжук, О. Кузьмич) виокремлюють кілька структурно-семантичних типів із послідовною підрядністю:

- конструкції, у яких на першому місці головна частина, за нею – підрядна першого ступеня, від якої залежить підрядна другого ступеня і т. д. Цей різновид є найпродуктивнішим, на думку мовознавців. Наприклад: *Христуся її перестріла й дорікнула за те, що вона ворожить на Кирика, котрий живий і незабаром прийде додому (62, 88);*
- речення, у яких усі підрядні частини перебувають у препозиції щодо головної, як-от: *І хоч у стінах тієї печери відкривалося ще два хідники, які дихали на Досю тисячолітньою таїною, вона не ступила туди ані кроку (64, 76);*
- структури, у яких підрядна одного ступеня, розміщена після головної, може розривати підрядну іншого ступеня: *Усе зрозумів, коли, відробивши зміну, зайшов до роздягальні й побачив на столі, де чоловіцтво переважно різалося в доміно, обласну партійну газету (61, 79).*
- конструкції, у яких підрядні всіх ступенів, розриваючи головну, перебувають в інтерпозиції: *Діди, які давно забули, що це таке, смачно заплямкали губами і закивали головами (62, 44).*

В авторитетному навчальному посібнику «Складні ускладнені речення» Н. Гуйванюк й О. Кульбабської складнопідрядні речення з послідовною підрядністю потрактовуються як однофункціональні, так і різнофункціональні структури [15, 22-23]. Багатокomпонентні складнопідрядні речення з послідовною підрядністю можуть мати однофункціональні залежні частини, які репрезентують однотипні семантико-синтаксичні відношення, як-от:

- означально-означальні: *Я хочу сказати про головного черкаського «бебеха» Яшу Гальперовича, який наважився вирушити в таку небезпечну дорогу на авто лише з чотирма чекістами-охоронцями, що стояли поруч (64, 76);*
- з'ясувально-з'ясувальні: *Він креснув сірником, глибоко зотягся, відчуючи, як злегка паморочиться голова, що підкошуються ноги (62, 76);*
- причинно-причинові: *Через те селяни його побоювалися, бо казали начебто він її насилає, оскільки він вгадував все наперед (64, 170).*

На думку синтаксистів, більшість речень з послідовною підрядністю є різнофункціональними, у яких підрядні компоненти передають найрізноманітніші комбінації взаємопов'язаних змістових відношень:

- означально-часові: *Біля Високої Греблі Ганнуся підіймалася до вітряка, що похмуро маячив на пагорбі, коли вони заїхали в дикі поля (64, 129);*
- означально-причинові: *Через якийсь час на поверхню вихопилася голова найменшого Момота, який жадібно, з гиком, хапав ротом повітря, бо третьої довбешки вже не було (64, 24).*

Окрім послідовної підрядності, синтаксисти виокремлюють зв'язок супідрядності між предикативними частинами багатоконпонентного складнопідрядного речення. Як зазначає І. Вихованець, «супідрядність – це такий тип підрядності, за якого підрядні частини залежать від тієї самої головної. Залежно від того, як у таких реченнях представлена підпорядкованість підрядних частин головної (чи підрядні частини однорідні, чи різні за своєю семантикою), виокремлюють супідрядність однорідну й неоднорідну» [8, 251].

Синтаксичні конструкції, у яких усі підрядні частини пояснюють головну частину в цілому або один її компонент, є реченнями з однорідною супідрядністю [69, 319].

Ці речення є особливими моделями в системі розглядуваних одиниць, бо характеризуються важливими засобами зв'язку і семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними частинами.

Підрядні частини складнопідрядних речень з однорідною супідрядністю завжди виконують однакову синтаксичну функцію, тобто є підрядними одного семантичного типу. Наприклад: *Ворон спершу подумав, що йому приверзлося, що, може, то розгаслий ґрунт, чавкнув під копитом Мудея* (64, 27).

Специфіка складнопідрядних речень з однорідною супідрядністю полягає в тому, що обов'язковими сполучними засобами є сполучник підрядності чи сполучне слово, котрі вживаються перед першою підрядною частиною, а наступні сполучні засоби можуть бути факультативними, часто не вживатися.

У таких конструкціях є не менше двох підрядних сполучників (сполучних слів) та один сурядний сполучник. Особливість цих структур у тому, що облігаторним (обов'язковим) є лише підрядний сполучний засіб, який уживається в першій предикативній частині, а у другій і наступних частинах факультативні (необов'язкові). Вони можуть і не вживатися, це залежить від смислового навантаження предикативної частини, і від структури усього речення, і від стилістичних особливостей. Між однорідними супідрядними може бути і сурядний зв'язок, тоді вони співвідносні зі складносурядними та простими реченнями, як-от: *Ворон на хвильку прокинувся, коли рипнули сінешні двері і з хати вийшов вайлуватий чоловік* (64, 189).

Речення з однорідною супідрядністю виражають різні семантико-синтаксичні відношення між головною та підрядними частинами. У

аналізованих текстах найчастіше вживаються конструкції з такими семантико-синтаксичними відношеннями:

- означальні: *Нам добре запам'яталася минула зима в «мішку», де не можна було випростатися на повен зріст, де через нестачу кисню не запаливалися сірники* (61, 176);
- з'ясувальні: *Ворон досі не міг собі пояснити, що то було, що їх водило тієї темної осінньої ночі* (64, 27);
- допусту: *Хоч би що я дописував до протоколу допиту Михайлини Стасів, які б пом'якшувальні обставини не шукав, за суворими законами Організації вона підлягала знищенню* (61, 216);
- місця: *Може, зовсім далеко, де її ніхто не впізнає, де вона матиме інше ім'я, чуже ім'я, чужий документ, чужу біографію і легенду* (61, 53);
- часу: *У Михасі ледве не стало серце, коли він підійшов ближче і вона впізнала Стодолю* (61, 199).

Синтаксичні конструкції, у яких залежні частини різного типу пояснюють один і той же компонент або ж усю головну частину чи підрядні частини будь-яких типів пояснюють різні члени головної частини, є реченнями з неоднорідною супідрядністю [69, 304]. Наприклад: *Щоб не задихнутися, проробив собі дірочку в передку і так почав чути децю із того, про що говорили старці* (62, 264); *Щоб завдати їм ще більшого жаху, Лучка сказав, що коли він був на Дону, то сам бачив знамення на тілі Симеона Олексійовича* (62, 144).

Варто зазначити, що ці структури найчастіше мають такий порядок розміщення предикативних частин: підрядна частина I – головна – підрядна II: *Коли вона зменшилася до п'ятдесяти кроків, Загородній упівоберта розвернувся в сідлі, звів карабіна й вистрілив так, що попередній котовець полетів з коня.* (64, 237).

Випадки ж суміжного розміщення неоднорідних підрядних частин спорадичні, а це зумовлюється або сполучуваними (валентними) можливостями дієслова-присудка головної частини, або кінцевою позицією компонента, який конкретизує підрядна прислівна частина, як-от: *Так того вечора ми й повернулися «додому» ні з чим, якщо не брати до уваги весняних грибів-зморшків, яких Вовкулака назбирав повну шапку* (64, 137).

Конструктивною ознакою цих утворень є порядок розміщення підрядних частин, які здебільшого не стоять поряд: *Розсипавшись полем, щоб уникнути прицільного обстрілу, вони помчали до лісу, який виднівся удалині чорною смугою* (64, 78).

У мовознавчій літературі існують різні класифікації складнопідрядних речень із неоднорідною супідрядністю.

В авторитетному підручнику із синтаксису П. Дудика й Л. Прокопчук виокремлено чотири моделі складнопідрядних речень з неоднорідною супідрядністю [18]:

- синтаксичні конструкції, у яких одна підрядна частина пояснює зміст усієї головної, а друга підрядна – лише певний компонент у головній частині: *І тільки потім йому блиснув здогад, що так замотують чоботи не тільки для того, щоб не погубити підошов* (64, 33);
- структури, у яких підрядні одного семантичного типу пояснюють різні слова в головній частині: *Вони ж не знали, кого насправді ведуть до Архангельська на Біле море, думали, що боярин спекався якогось байстрюка, нагуляного покоївкою* (62, 10);
- речення, у яких структурно нееднотипні підрядні частини можуть стосуватися різних членів речення головної: *Лише вранці, коли розсіявся туман, вони побачили, в якій чарівній місцині лежала Келеберда* (62, 119);

- моделі, у яких різнотипні підрядні частини неоднаково пояснюють увесь склад головної: *Замість того щоб прислухатися до послів Олексія Михайловича, козаки слухають якогось прибуду й вірять у його брехні, як у нагорну проповідь* (62, 204).

В іншому джерелі – підручнику синтаксису сучасної української мови К. Шульжука запропоновано «...три різновиди цих конструкцій: із причленною (прискладною) супідрядністю, з різночленною супідрядністю і з комбінованою супідрядністю» [69, 305-309].

У конструкціях із причленною супідрядністю підрядні конкретизують один компонент головної частини чи всю головну частину в цілому, по-різному пояснюючи її, залежні одиниці завжди різновидові, як-от: *Як навчалися в Уманському училищі, ми з дівчатами курили навіть махорку, щоб перебити голод* (61, 177); *Коли постукали в його вікно, Ілько відчинив одразу, хоч ці нічні гості тепер нікого не радували* (64, 223).

У реченнях із різночленною супідрядністю підрядні конкретизують різні компоненти головної частини (підрядні можуть бути і одновидовими, і різновидовими). Наприклад: *Там, де кінчалися людські сліди, отаман побачив великого попелясто-сірого вовка, який троцив кістки дикого цапа* (64, 304).

У структурах із комбінованою супідрядністю одна підрядна прислівна (внутрішня), тобто пояснює в головній окреме слово, а друга – стосується усієї головної частини (зовнішня), як-от: *А з ким не буває, особливо, коли вирішується справа, в якій задіяно багато людей?* (64, 42); *Коли вихопився на Озірянську гору й оглянувся, в березі вже гуготіло таке полум'я, що червоні відсвіти діставали його обличчя* (64, 316).

Отже, на думку К. Шульжука, у структурах із ноднорідною супідрядністю «...синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення можуть бути як неієрархічними, (в реченнях з причленною та різночленною

супідрядністю), так і ієрархічними (в реченнях з комбінованою підрядністю)» [69, 311].

Проміжною ланкою між розглядуваними структурами виступають контаміновані речення.

До контамінованих структур належать такі, у яких по-різному комбінуються однорідна супідрядність, неоднорідна супідрядність і послідовна підрядність [69, 325]. Наприклад: *Я подумав, що в разі крайньої небезпеки, коли припече, можна пірнути в bagno з головою і дихати через очеретину, хоч знав, що це не так просто, як у легендах про козаків* (61, 356); *Почувши ім'я Ілля та ще побачивши згодом, що один із них кульгає, Сьомка ледве не вмер від страху – йому здалося, що це старий віслук Ілля Милославський везе його покрадьки, щоб десь утопити чи прикопати* (62, 274).

У лінгвістиці мовознавці такі багатоконструктивні речення називають по-різному: контаміновані складнопідрядні багатоконструктивні речення; комбіновані складнопідрядні багатоконструктивні речення; змішані складнопідрядні багатоконструктивні речення.

Синтаксист К. Шульжук виділяє такі моделі складнопідрядних речень комбінованого виду:

- речення з неоднорідною супідрядністю і послідовною підрядністю. Провідним у цих структурах є зв'язок неоднорідної супідрядності. Наприклад: *Як стемніло, на троці лягла така тиша, що боязко було ворухнутися, аби не почули по той бік Стрипи* (61, 180); *Лише позаду, де вони щойно стояли, тепер виринула вся ота різномаста рать і здійняла навздогін таку стрілянину, що полум'я, яке виривалося з цівок рушниць, освітлювало темну стіну соснового лісу* (64, 302);
- структури з послідовною підрядністю і неоднорідною супідрядністю. Визначальним у них є зв'язок послідовного підпорядкування, а допоміжним – неоднорідна супідрядність. Наприклад: *Коли ми вперше*

побачили, як Ходя вправляється сам із собою, перекидаючи шаблю з руки в руку, то подумали, що він циркач і зовсім не годиться для путньої роботи (64, 424);

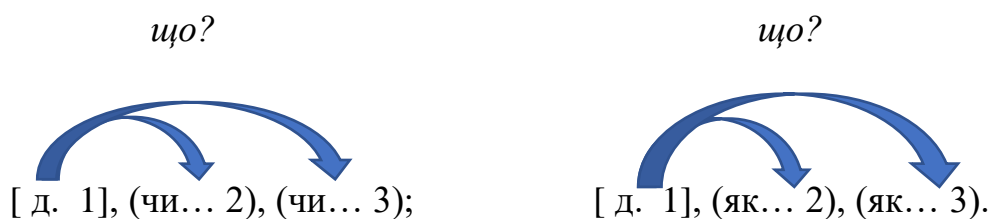
- конструкції з подвійною супідрядністю. Вони охоплюють два різновиди супідрядності: однорідну і неоднорідну. Визначальним є зв'язок неоднорідної супідрядності: *Після того, як заходять до криївки, треба, щоб хтось подивився зверху, чи все там лягло на місце, чи не лишилося сліду (62, 246); Ми примовкли не тому, що остерігалися цієї старшої жінки, а через те, що мали задавнену, як хронічна нежить, звичку не говорити про такі речі при сторонніх, незалежно від того, чи то незнайомиць у чорному плащі, чи глухонімий жебрак у лахмітті (61, 363); Коли вже стало відомо про зраду, вона намагалася вигороджувати Стодолю, взявши від нього небезпечну і шкідливу думку про те, що можна перейти до ворога і при цьому нікого не всипати, що зрадник може керуватися якимись шляхетними намірами (61, 360);*
- речення з однорідною супідрядністю і послідовною підрядністю. Це такі контаміновані структури, у яких основною є однорідна супідрядність, допоміжною – послідовна підрядність [69, 28]. Як-от: *Донець геть розгубився, коли його погляд ковзнув ліворуч і він побачив, що вершник, який сидів на сірому коні, тепер опинився на вороному (62, 187);*
- утворення з послідовною підрядністю і однорідною супідрядністю. У таких конструкціях зв'язок послідовної підрядності є основним. Наприклад: *Лук'ян навіть пошкодував, що легкий шкіряний «волик» зараз хитнеться, перекинеться і посли підуть на дно годувати раків, як колись пішов стольник Лодиженський (61, 79);*
- речення з подвійною супідрядністю і послідовною підрядністю, у яких однорідні й неоднорідні частини стосуються абсолютно незалежної головної. Одна з них має при собі залежну частину, формуючи разом з нею стосовно головної послідовне підпорядкування [69, 330]. Наприклад: *А*

після того, як Свердлов вийшов надвір і я відчинила двері у сіни, щоб вивітрився дим, раптом прибіг Гак і запитав, чи можна забрати недопиту пляшку (61, 53);

- утворення з послідовною підрядністю і подвійною супідрядністю. У цих структурах головній частині завжди підпорядкована лише одна підрядна першого ступеня, від якої залежать підрядні другого ступеня, перебуваючи у відношеннях неоднорідної і однорідної супідрядності: *У місяці жовтні, коли на ганебному січовому стовпі вже спорожніло лелече гніздо, схоже на шапку загадкового велета, що повісив її тут до свого нового пришестья на Січ, коли на Дике поле й Великий Луг знов налягли, наче море, густі непроглядні тумани, ось тоді курінний Добривечір зі своїми кальниболотцями та всі козаки, що вільно чи невільно перебували в Москві, з Богом повернулися на Запорожжя (62, 289).*

Отже, зазначені речення є важливим типом конструкцій у системі складних багатокomпонентних речень сучасної української мови. Основними моделями цих структур є однорідна супідрядність, неоднорідна та послідовна підрядність. Інші моделі периферійні, у них по-різному комбiнуються однорідна супідрядність, неоднорідна супідрядність і послідовна підрядність. Такі конструкції називають складнопідрядними реченнями контамінованого виду.

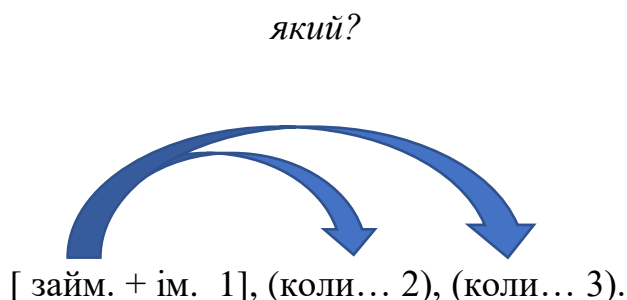
Запропоновані класифікації складнопідрядних речень з кількома підрядними є апробованими і затвердженими практикою (І. Вихованець, К. Шульжук, І. Кучеренко, Н. Гуйванюк, О. Кульбабська). У нашій кваліфікаційній роботі ми посилаємося на класифікацію К. Шульжука. Учений виділяє чотири основні моделі складнопідрядних речень із кількома підрядними: з однорідною супідрядністю, з неоднорідною, з послідовною підрядністю та структури контамінованого виду. Саме ця класифікація допоможе нам з'ясувати семантико-синтаксичні особливості неелементарних конструкцій у мовосвіті Василя Шкляра.

Зазначаємо, що в цих синтаксичних конструкціях обидві підрядні частини пояснюють дієслово-присудок у головній частині, заповнюють його семантичну неповноту; приєднуються сполучником *чи* та сполучним словом *що*, відповідають на питання *що?* і є підрядними з'ясувальними, що виконують об'єктну функцію. Підрядні частини стоять у постпозиції щодо головної, порядок частин фіксований.

*Минув той час*¹, *коли над Стрипою не було ворожих залог і засідок*², *коли ми спокійно переходили навіть мости у Семиківцях і Соснові*³ (61, 186).

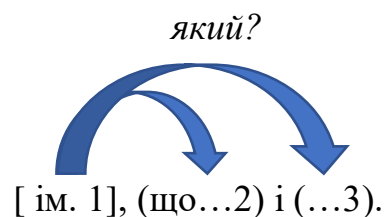
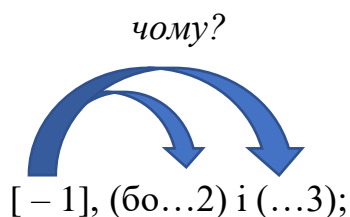
Схема речення така:

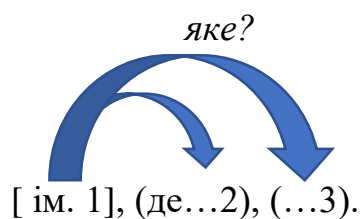
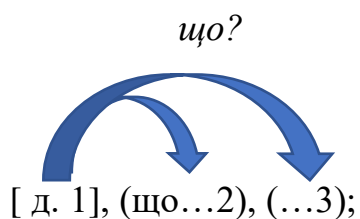
Обидві підрядні частини приєднуються до головної сполучним словом *коли*, пояснюють у ній займенниково-іменникову конструкцію *той час*, вступають із головною частиною в атрибутивні семантико-синтаксичні відношення; підрядні відповідають на питання *який?* і є власне означальними з атрибутивно-приєднувальною функцією. Залежні частини знаходяться після головної. Вони мають фіксований порядок розміщення предикативних частин.

*Ось така виходила історія з цією золотою дитиною*¹, *яку не зуміло схопити ірודове військо*², *яку я мусив везти до чужого краю*³ (64, 327); *Поки ми підвечеряли в його хаті*¹, *поки випили по чарочці-другій смородинівки*², *то про все й домовилися згідно з моїм попереднім планом*³ (64, 272).

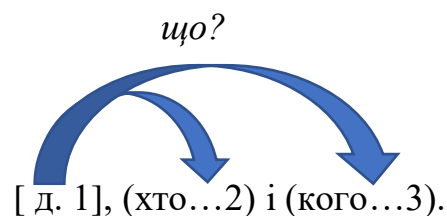
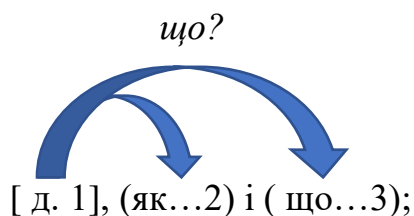
скатертиною і був йому ось цей білий сніжок ¹, **що** вперше сьогоріч притрусив землю ² і він тепер ліниво пролітав над Ірдинськими болотами ³ (64, 103).

Модель 3. Речення, у яких підрядний сполучний засіб є лише в першій підрядній частині, а між наступними – зв'язок безсполучниковий: *Михася сказала ¹, що тепер скрізь грязюка ², нема на те ради ³* (61, 259); *Зручне місце я знайшов на ближній до в'їзної брами алеї ¹, де й пам'ятники були добротніші ², лави міцніші, не трухлі ³* (61, 7).

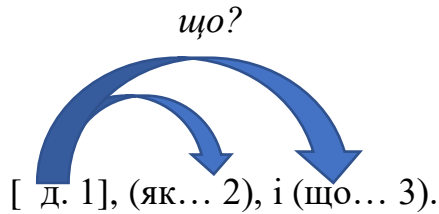
Модель 4. Конструкції з однорідною супідрядністю, у яких підрядні сполучні засоби є при кожній підрядній частині, а між собою ці частини поєднані ще й сурядним сполучником: *Не знаю ¹, як я ще володів ногами ² і що мною рухало далі ³* (61, 53); *Не знаю ¹, хто йому снівся ² і кого він кляв ³* (61, 88).

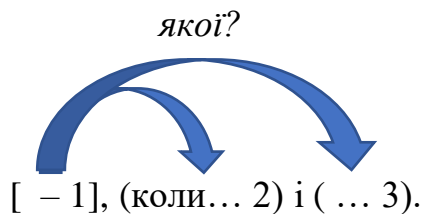
Досить часто Василь Шкляр послуговується такими структурами, які складаються з трьох предикативних компонентів, що мають дві однорідні підрядні частини, які поєднані з головною сполучним словом. При цьому ці підрядні конструкції можуть містити сурядний сполучник і розташовуються після головної частини. Наприклад: *Взявши Влодка за руку, повів його через*

Степок своїм маршрутом, ще не знаючи¹, як мені діяти далі² і що робити з цим хлопцем³ (61, 333).

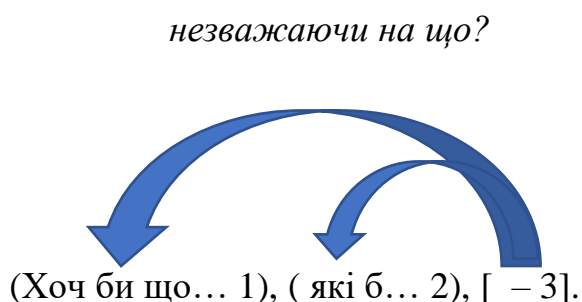
Схема речення має такий вигляд:

Поширеними серед трикомпонентних моделей з однорідною супідрядністю в мовостилі Василя Шкляра є такі структури, у яких одна з підрядних частин поєднана з головною сполучником чи сполучним словом, а в іншій – сполучний засіб опущено, як-от: *Моя друга весна в цьому місті настала пізньої осені¹, коли дерева скинули з себе листя² і холодні колючі вітри розносили його вулицями разом із сміттям та пилюгою³* (61, 291).

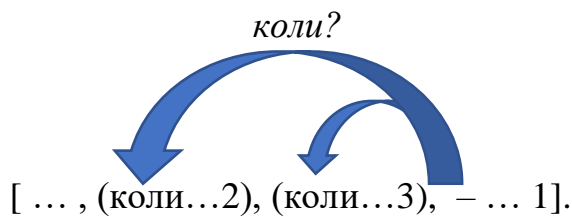

Фіксуємо зрідка у конструкціях з однорідною супідрядністю, якими послуговується Василь Шкляр, і такий порядок розташування предикативних частин: залежні одиниці знаходяться перед головною або розривають її, наприклад: *Хоч би що я дописував до протоколу допиту Михайлини Стасів¹, які б пом'якшувальні обставини не шукав², за суворими законами Організації вона підлягала знищенню³* (61, 227).

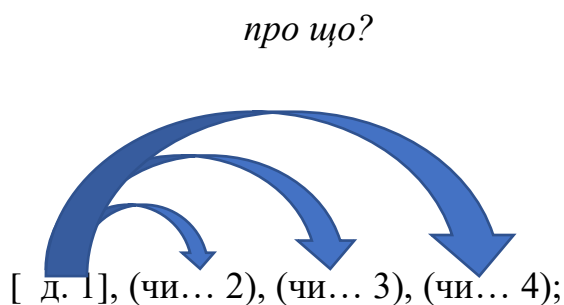
У цьому реченні обидві підрядні частини пояснюють усю головну частину в цілому, приєднуються за допомогою сполучника *хоч би що* та сполучного слова *які б*, відповідають на питання *незважаючи на що?*, знаходяться у препозиції щодо головної і є підрядними обставинними допусту.

Тому¹, коли облавники знов пішли у цей бік², коли я почув недалеко крики та постріли³, то вже не залазив по шию в багнюку, не зодягав на голову гніздо, а тільки перевернувся долічерева і далі лежав на своєму острівцеві¹ (61, 57).

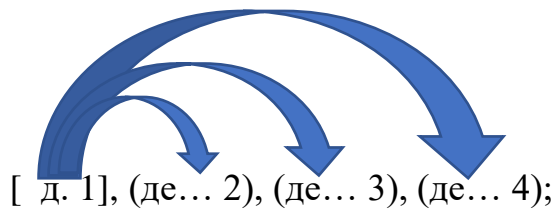
Обидві підрядні пояснюють усю головну частину в цілому, приєднуються до неї сполучником *коли*, відповідають на питання *коли?* і є підрядними обставинними часу, які перебувають в інтерпозиції щодо головної частини.

Серед розглядуваних багатокomпонентних речень з однорідною супідрядністю незначну кількість становлять конструкції чотирикomпонентної структури, зафіксовані в романах В. Шкляра. У таких конструкціях підрядні частини майже завжди перебувають у постпозиції щодо головної. Наприклад: *Ти ще спитаєш¹, чи не загубив я гранату в цій катавасії², чи не вимочив її у багні³, чи не відсиріли набої в ріжку?⁴ (61, 42);*

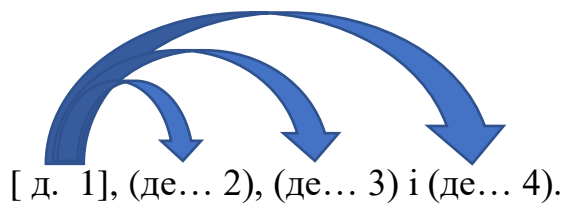
Знаю¹, де ховається кущовий Кум², де Сулима³, де є багато хто⁴ (61, 128);

що?

Вони зросли на Тікичі і добре знали ¹, де в цій річці яма чи коловерть ², де тут зимують раки ³ і де жаба цицьки дає ⁴(64, 118).

що?

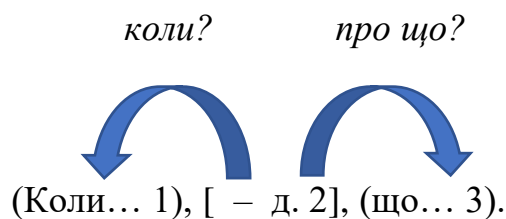

У досліджуваному масиві ми помітили багатокomпонентне складнопідрядне речення з однорідною супідрядністю, у структурі якого однофункціональні залежні обставинні умови стоять перед головною і поєднані між собою безсполучниковим і сполучниковим сурядним зв'язком, як-от: *А якщо все відбулося за планом ¹, якщо Місько стріляв упритул ² і Стодоля впав ³, то де вони обидва пропали? ⁴ (61, 178).*

Отже, складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю фіксуємо в художньому мовленні Василя Шкляра, однак їх кількісний показник невисокий. Письменник, послуговуючись цими синтаксичними конструкціями, досягає динамічності, розгорнутості думки. Таке розташування залежних частин сприяє влучному опису деталей, що стосуються однакових дій, станів, осіб чи предметів.

2.2. Складнопідрядні речення з неоднорідною супідрядністю

Аналіз мовосвіту автора з погляду синтаксичної організації неелементарних утворень засвідчив, що конструкції з неоднорідною супідрядністю є поширеними. Це структури, у яких різнофункціональні підрядні частини пояснюють всю головну частину загалом або один чи декілька її членів [69, 322]. Наприклад: *Коли я виходив із зони¹, то попередив усіх листовно², що оберу собі для проживання козацьке місто на Дніпрі³* (64, 140).

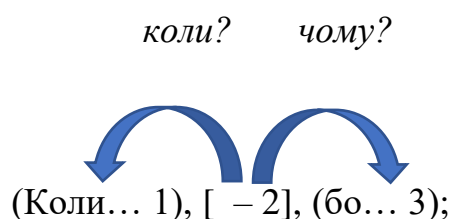

У цій конструкції перша підрядна частина стоїть у препозиції щодо головної, приєднується до неї сполучником *коли*, відповідає на питання *коли?*, пояснює усю головну частину в цілому і є обставинною часу.

Друга підрядна частина стоїть у постпозиції стосовно головної, поєднана з нею сполучником *що*, пояснює присудок, виражений дієсловом *попередив*, відповідає на питання *про що?* і виражає з'ясувальні семантико-синтаксичні відношення. Отож обидві залежні одиниці перебувають у зв'язку неоднорідної супідрядності.

Конструкції аналогічної моделі:

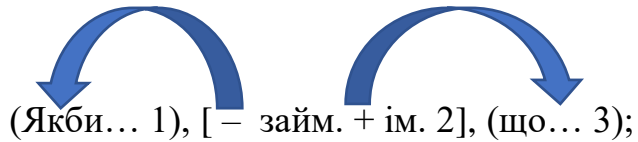
Коли вона проїздила бруківкою центральної вулиці на білому в чорних латках жеребцеві¹, люди крадькома хрестилися і відвертали², бо вже всі знали про її мордовню³ (64, 179);

Якби мертвий розплющив очі¹, то побачив би всіх цікавих², що йшли за саньми, догори ногами³ (64, 323);

за якої умови?

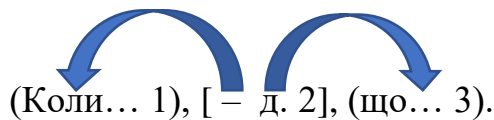
яких?

Коли Тіна зайшла з дитиною до похмурого приміщення поліційної управи¹, ми ще й гадки не мали², що це може статися так раптово³ (64, 356).

коли?

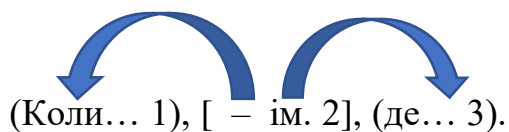
про що?

Ми помітили, що в розглядуваних романах Василя Шкляра більшість аналізованих речень мають такий порядок розміщення предикативних частин: підрядна – головна – підрядна (підрядні), якщо вони стосуються різних компонентів чи розкривають головну частину в цілому, наприклад: *Коли стемніло¹, Славко підступив до хати², де за освітленою фіранкою вечеряв Міюський³ (64, 96).*

коли?

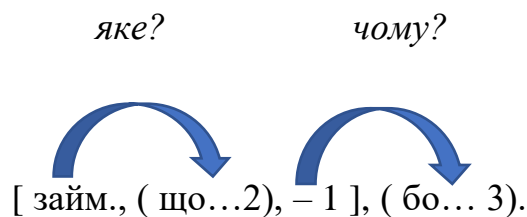
якої?

Перша предикативна частина є підрядною, стоїть у препозиції, приєднується до головної сполучником *коли*, інтонаційно, співвідношенням видо-часових форм дієслів-присудків (присудки однотипні, обидва виражені дієсловами доконаного виду, минулого часу); пояснює усю головну частину в цілому, відповідає на питання *коли?* і є обставинною часу.

Третя поєднана з другою, яка для неї є головною сполучним словом *де*, інтонаційно; пояснює в головній обставину, виражену прийменниково-іменниковою конструкцією *до хати*, відповідає на питання *якої?* і є підрядною власне означальною з атрибутивно-приєднувальною функцією. Підрядна частина стоїть у постпозиції. Як бачимо, обидві підрядні частини знаходяться у зв'язку неоднорідної супідрядності.

В аналізованих текстах натрапляємо на складнопідрядні неелементарні речення і з іншим порядком розміщення компонентів, у яких перша підрядна знаходиться в інтерпозиції, а друга – у постпозиції, як-от: *Те*¹, *що хтось покликав її саме туди*², *гріло в Ганнусі надію побачити Веремія*¹, *бо то було їхнє місце*³ (64, 9).

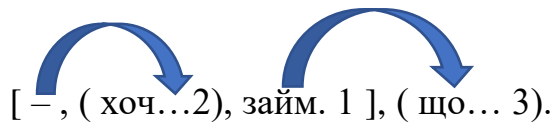
Перша підрядна частина стоїть в інтерпозиції щодо головної, приєднується за допомогою сполучника *що*, інтонаційно; пояснює займенник *те*, що виконує функцію підмета, відповідає на питання *яке?* і є займенниково-означальною.

Друга стоїть після головної, приєднується до неї за допомогою сполучника *бо*, інтонаційно; пояснює всю головну частину в цілому, відповідає на питання *чому?* і є причиновою.

Або ж:

*Він дивився услід Ганнусі*¹, *хоч був сліпий на одне око*², *бачив усе*¹, *що його цікавило*³ (64, 8).

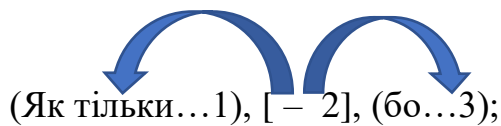
незважаючи на що? яке?

Зважаючи на синтаксичну віднесеність залежних одиниць до головної в цілому чи до окремих її компонентів, мовознавці виокремлюють декілька традиційних груп підрядних структур з неоднорідною супідрядністю. У досліджуваному масиві зазначені конструкції представлені такими моделями, але суттєво домінують дві.

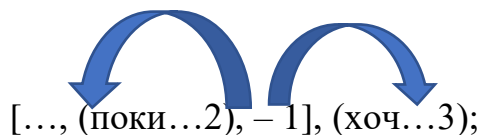
Модель 1. Конструкції з причленною (приодночленною) неоднорідною супідрядністю, у яких різновидові підрядні частини пояснюють головну частину в цілому і характеризуються детермінантним синтаксичним зв'язком. Наприклад: *Як тільки трохи розвиднилося¹, я зайшов у лісосмугу і неквапом рушив², бо побачив людську постать³* (63, 22);

коли? чому?

Ми¹, поки ви колупалися в носі², їхали туди безоглядно¹, хоч багато хто з нас не мав навіть зброї³ (63, 72);

коли? незважаючи на що?

Хоч людей довкола так багато¹, але ніхто з них кроку не зупинить², якщо кинути в натовп найгостріше слово³ (62, 16).

За нашими спостереженнями, в текстах В. Шкляра речення цієї моделі є досить продуктивними. Ми виявили, що письменник у своїх романах послуговується саме такими конструкціями, у яких підрядні частини конкретизують чи пояснюють неоднорідні компоненти головної частини. У цих структурах виокремлюємо такі семантичні різновиди підрядних частин:

- обставинні часу – з’ясувальні: *Поки він витяг невдачу з багна¹, сюди збіглася ціла гурма шміраків подивитися², хто провалився³* (61, 55);
- обставинні часу – означальні: *Коли після зміни я повернувся до гуртожитку¹, на вході мене поманив пальцем «дядя Коля»², що чергував за вахтерським столиком³* (61, 312);
- обставинні умови – означальні: *Якби той Болотов озирнувся¹, то побачив би за острівцем на болоті дуже цікаве гніздо², з якого прозирило двоє червоних, запалених очей³* (61, 55);
- обставинні умови – з’ясувальні: *Якби мені вдалося зв’язатися з провідником Лемешем¹, то я неодмінно мусила б йому повідомити², що Стодоля тимчасово перебуває у більшовиків³* (61, 226);
- обставинні причини – з’ясувальні: *Бо як раптом дізнаються про мене¹, то скажуть², що ти вивідувала³* (61, 222).

Як показує фактичний матеріал, такі багатоконпонентні структури є продуктивними у цій моделі. Значення їх використання полягає в можливості висловити якусь додаткову, допоміжну інформацію, яка може роз’яснити суть головної, надати побіжне зауваження.

В авторитетному теоретичному посібнику «Складні ускладнені речення» Н. Гуйванюк та О. Кульбабська пропонують ще й третій тип багатоконпонентних складнопідрядних речень з неоднорідною супідрядністю. Опираючись на це теоретичне джерело, ми в художньому мовленні Василя Шкляра виявили ще й таку модель зазначених конструкцій.

Модель 3. Конструкції з комбінованою неоднорідною супідрядністю, у яких поєднується одночасно прислівний і детермінантний синтаксичний зв'язок. Наприклад: *А коли в землянку знов напхалося повно людей¹, Птіцин зарядив таку проповідь², що всі розвісили вуха³ (64, 15); Якби людські погляди могли звучати¹, то йому здалось би², що дзвінки шматки співучої сталі вдарили один об одного³ (64, 187); І хоч загін самооборони очолював Перчик Нухим¹, він не мав того авторитету², який мала Ціля Борух³ (64, 17); А якщо дзвони зняли¹, то виходить, немає певності², що вони не задзвонять знов?³ (64, 170).*

Подамо схеми двох останніх речень:

незважаючи на що? якого?

(І хоч... 1), [- займ. + ім. 2], (який... 3).

за якої умови? у чому?

(Якщо... 1), [- ім. 2], (що... 3).

Як бачимо, структури цієї моделі репрезентують різні комбінації семантико-синтаксичних відношень: обставинна часу та власне означальна; обставинна допусту та власне означальна; обставинна умови та з'ясувальна.

Отже, багатокомпонентні складнопідрядні речення з неоднорідною супідрядністю в текстах письменника відбивають загальномовні тенденції в побудові й особливостях функціонування цих конструкцій. А індивідуально-авторська специфіка їх уживання саме виявляється в комунікативній потребі зазначених моделей для репрезентації конкретних змістових відношень, у виборі сполучних засобів, порядку розміщення предикативних частин. Це

зумовлено, на нашу думку, бажанням автора надати більше нової різносторонньої інформації в межах однієї синтаксичної конструкції.

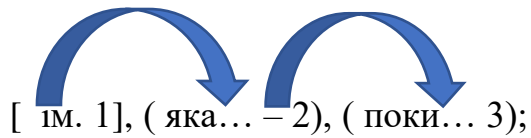
2.3. Складнопідрядні речення з послідовною підрядністю

Традиційно їх розглядають як структури, у яких лише перша підрядна частина перебуває в прямому зв'язку з головною, а наступні підпорядковуються одна одній [69, 331; 6, 66]. Наприклад: *Курінний притьмом відчинив двері й дав йому такого підсрачника ¹, що Тхорик мелькнув колесом аж до ганебного стовпа ², наче він перекинувся на лисицю ³* (62, 104); *Важко повірити ¹, що після стількох амнестій і зрад більшовики не довідалися про освячення зброї ², яке він відправив у Лебединському лісі навесні 1920-го ³* (64, 45).

Продуктивність уживання конструкцій з послідовною підрядністю в художньому мовленні Василя Шкляра значно вища, ніж структур із супідрядністю. У досліджуваному текстовому масиві виділяємо кілька моделей складнопідрядних речень із послідовною підрядністю, враховуючи місце головної і підрядних предикативних частин.

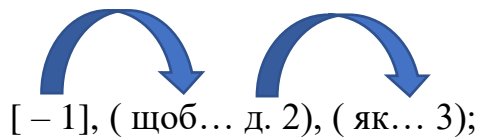
Модель 1. Це речення з головною частиною на першому місці, а за нею – підрядна першого ступеня, від якої залежить підрядна другого ступеня і т. д. Наприклад: *Птіцин ще довго сушив собі голову ¹, поки нарешті професійним нюхом відчув ², що його непокоїть сама кімната ³* (64, 15); *Ворон ще тоді, у загоні Гризла, швидко вгадав ¹, що в цьому хлопцеві з хижим ротом причаїлася якась підспідка ², котра не давала йому спати ³* (64, 19); *І мила давай ¹, щоб було чим мотузки намилювати ², коли вішатимемо московських прихвоснів ³* (64, 84); *Сміялися і з отаманової кобили Зірки ¹, яка, зачувши весняну теплінь, втратила сором і терлася об Солонькового жеребця ², поки сідлом розірвала штани самому Солонькові ³* (64, 16).

якої? допоки?

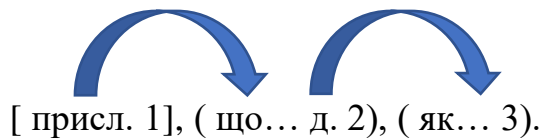
Дося притисла до грудей торбину з борошном ¹, щоб не було так чути ², як гунає її серце ³ (64, 76);

навіщо? що?

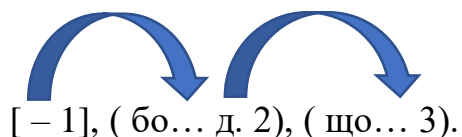
І ось виходило так ¹, що хтось через сторіччя підказував мені ², як діяти далі ³ (64, 129).

як? що?

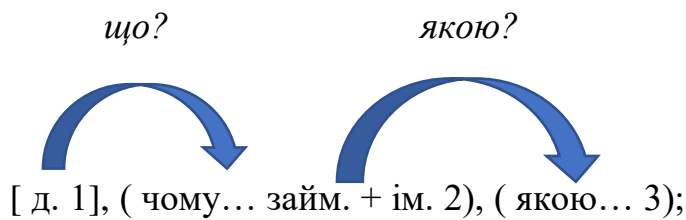
У розглядуваній моделі продуктивними є саме двоступеневі конструкції, як-от: Він просто спостерігав зверху за людською метушнею ¹, бо це було єдине ², що його ще цікавило в цьому нескінченному житті ³ (64, 21).

чому? що?

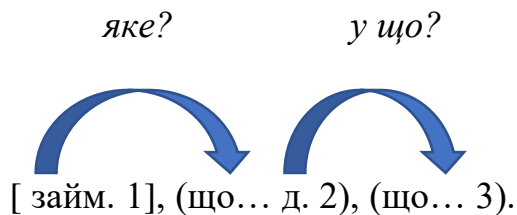

Як бачимо, перша підрядна частина стоїть у постпозиції щодо головної, приєднується до неї сполучником *бо*, пояснює усю головну в цілому, відповідає на питання *чому?* і є обставинною причини. Друга підрядна частина приєднується до попередньої за допомогою сполучника *що*, пояснює в першій підрядній присудок *було єдине*, відповідає на питання *що?* і є з'ясувальною з об'єктною функцією.

Як ми помітили, найчастіше Василь Шкляр послуговується такими синтаксичними моделями, які різняться семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними частинами, а також тим, що саме пояснюють підрядні частини – один член речення чи всю головну частину в цілому. За нашими спостереженнями, найчастіше підрядна пояснює в головній один компонент, як-от: *Кирик не розумів¹, чому його навчають писати й читати не тією мовою², якою розмовляють люди³* (62, 12);

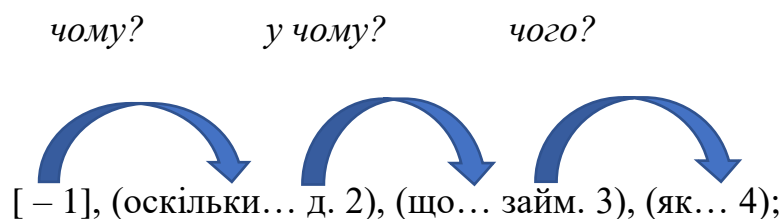
Христуся її перестріла й дорікнула за те¹, що вона ворожить на Кирика, мовби не вірить², що син живий і незабаром прийде додому³ (62, 289).

Перша залежна частина конкретизує у головній займенник *те*, поєднується з нею сполучником *що*, відповідає на питання *яке?* і є займенниково-означальною. Друга пояснює у попередній дієслово-предикат *не вірить*, приєднується до неї за допомогою сполучника *що*, відповідає на питання *у що?* і виражає з'ясувальні семантико-синтаксичні відношення.

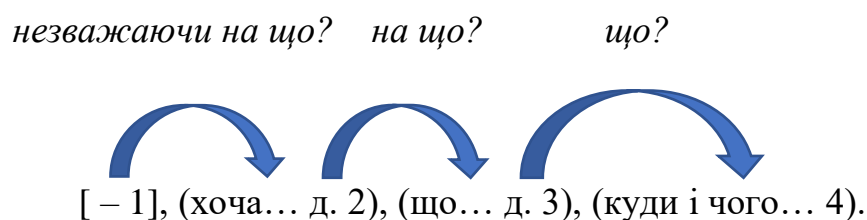
Для творчої манери Василя Шкляра, на нашу думку, менш продуктивними є складнопідрядні неелементарні речення з послідовною триступеневою підрядністю. Зафіксовані в художньому мовленні письменника зазначені конструкції мають таку модель: головна частина, а за нею послідовно розміщуються підрядні. Наприклад: *Використання її в Тернополі як нашого агента підлягає сумніву¹, оскільки вона не зреклася*

зрадника Стодолі, постійно зізнавалася ², що кохала його навіть після того ³, як він перекинувся на ворога ⁴ (61, 305);

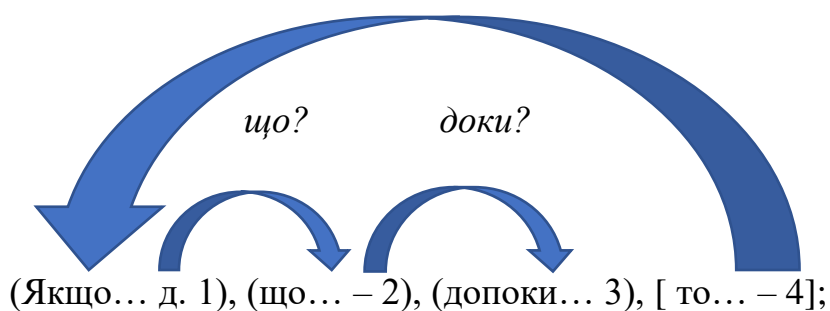
Як бачимо, перша підрядна частина пояснює усю головну частину в цілому, приєднується до неї сполучником *оскільки*, відповідає на питання *чому?* і є підрядною обставиною причини. Друга пояснює дієслово-предикат *зізнавалася* у попередній, розкриває його семантичну неповноту; приєднується до неї сполучником *що*, відповідає на питання *у чому?* і виражає з'ясувальні семантико-синтаксичні відношення. Третя залежна одиниця пояснює в попередній конструкції займенник *після того*, приєднується сполучним словом *як*, відповідає на питання *чого?* і є підрядною власне з'ясувальною.

Не збирався він нікуди втікати з табору ¹, хоча *Вовкулака* прямо йому *натякнув* ², *що знає* ³, *куди і чого той так часто їздив* ⁴ (64, 85).

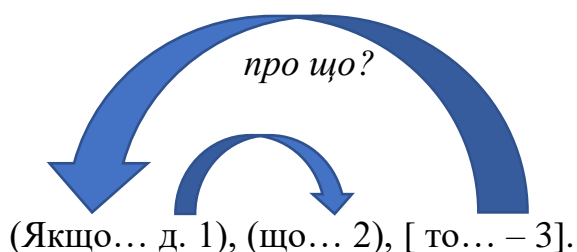
Модель 2. Конструкції, у яких підрядні частини перебувають у препозиції щодо головної. Наприклад: *Якщо* *Стодоля* *запевняв* *Міська* ¹, *що тут ні з кого волосина не впаде* ², *допоки він живий* ³, *то чому б не скористатися такою благодаттю* ⁴ (61, 142);

за якої умови?

Якщо пристати на думку¹, що Місько перекинувся до більшовиків², то як нам повертатися до своєї криївки?³ (61, 179).

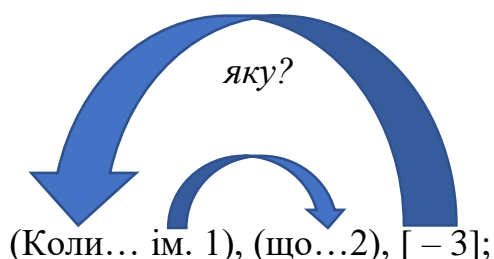
за якої умови?

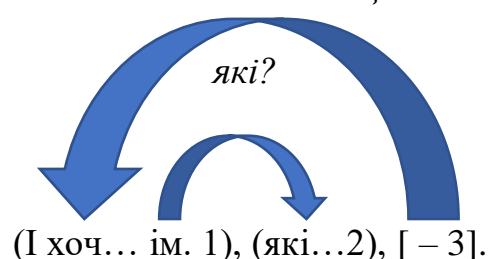
Аналогічними є речення:

Коли командир Орлов підняв важкеньку торбинку¹, що лежала біля партизана², з дірки, пробитої кулею, посипалась сіль³ (64, 77); І хоч у стінах тієї печери відкривалося ще два хідники¹, які дихали на Досю тисячолітньою таїною², вона не ступила туди ані кроку³ (64, 65).

коли?

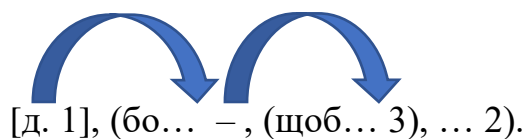

незважаючи на що?

Модель 3. Структури, у яких підрядні частини одного ступеня, що стоять після головної можуть розривати підрядну іншого ступеня. Наприклад: *Ангеліна теж це відчула¹, бо замість того², щоб врізати нахабі по пиці³, пригорнулася до мене щільніше й сказала² (63, 62).*

що? з якою метою?

Наведемо й інші конструкції цієї моделі:

*Лихе передчуття*¹, яке марудило його відтоді², як попрощався з Куземком³, тепер стислося в грудях тісним клубком¹ (64, 21); *І то як тільки вибився Куземко в парубки*¹, помітив Вовкулака², що він до циркульні вчащає³, стриже в Боруха вже стрижену голову, косуючи оком² (64, 19).

яке? відколи?

за якої умови? що?

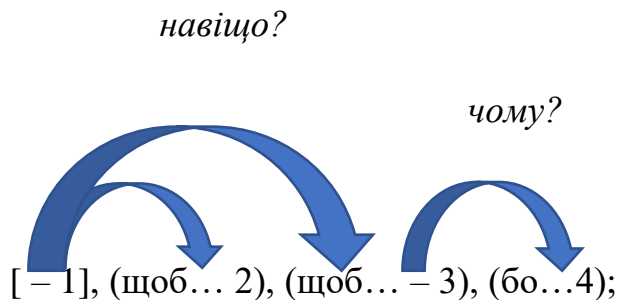

Отже, складнопідрядні речення з послідовною підрядністю – найпродуктивніший тип конструкцій у романах Василя Шкляра. В аналізованих структурах змістові відношення між частинами досить різнопланові: з'ясувальні, означальні, обставинні часу, умови, причини тощо. Пояснюємо це тим, що мовосвіт письменника є структурованим, чітким і логічним. Висловлена ним думка набуває конкретики. Зазначені моделі речень із послідовною підрядністю допомагають завершити своє висловлювання, сказати про все, але при цьому не загромаджувати художній текст надто розлогими конструкціями. Тому двоступенева підрядність у цьому плані є більш виваженою. Коли ж авторові не вистачає такої структури, щоб якнайповніше передати інформацію, він звертається до тріступеневої, а зрідка

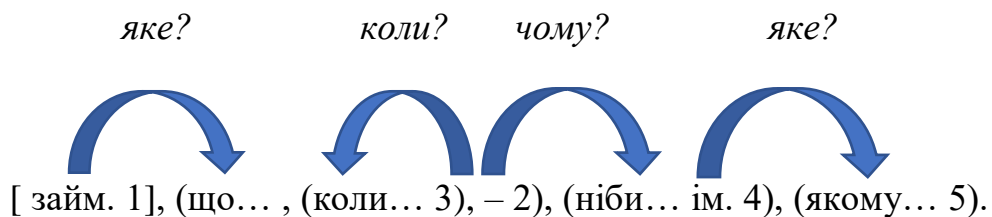
– чотириступеневої. Але сама модель побудови цих структур переважно є незмінною.

2.4. Складнопідрядні речення контамінованого виду

У романах Василя Шкляра також продуктивно заявлені конструкції контамінованого виду. Це структури, у яких по-різному моделюються всі види супідрядності та послідовної підрядності. Наприклад: *Ворон тихенько реготне, затуливши дзьоба крилом¹, щоб не каркнути², щоб його не почули³, бо тоді рогаті, зганяючи злість, стрельнуть ще й по ньому⁴* (64, 3);

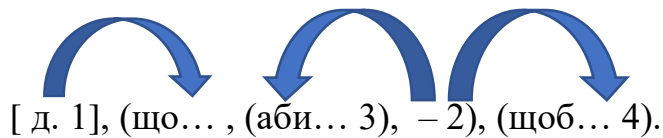
Воронові не сподобалося й те¹, що², коли Птіцин зайшов³, усі притихли й не зводили з нього очей², ніби це справді було велике цабе⁴, якому треба заглядати в рот⁵ (64, 13).

За основу структурно-семантичного поділу речень контамінованого виду, зафіксованих у розглядуваних текстах ми обрали класифікацію К. Шульжука [69, 323-324]. З огляду на комбінування однорідної, неоднорідної супідрядності та послідовної підрядності у досліджуваному текстовому масиві виділяємо такі моделі багатокомпонентних складнопідрядних речень:

Модель 1. Це структури, у яких поєднується неоднорідна супідрядність та послідовна підрядність, як-от: *Сірко зізнався товариству*¹, *що він*², *аби декого не мучили сумніви*³, *взяв на душу гріх і підмовив отця Петра*², *щоб той закликав царевича до сповіді*⁴ (62, 27).

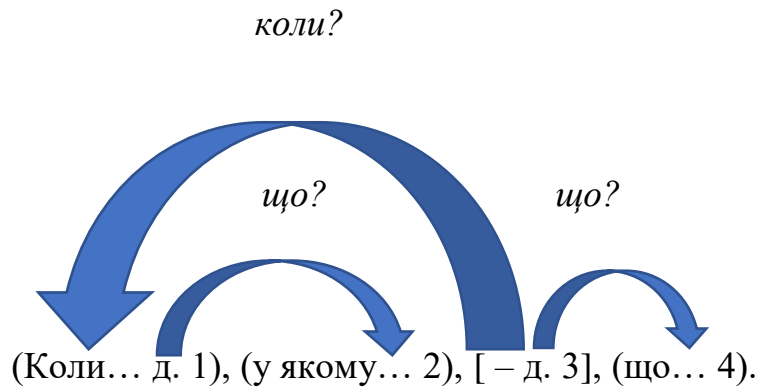
у чому? навіщо? навіщо?

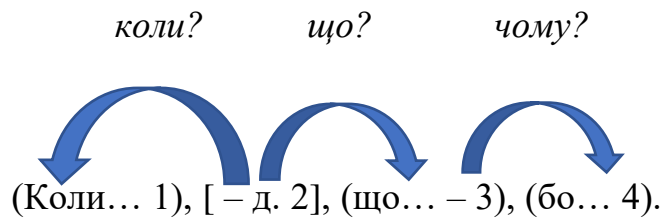
Як бачимо, формою реалізації цієї моделі є конструкція, яка складається з чотирьох предикативних частин. Головна частина – *Сірко зізнався товариству*. Перша підрядна – *що він взяв на душу гріх і підмовив отця Петра*; друга підрядна – *аби декого не мучили сумніви*; третя – *щоб той закликав царевича до сповіді*. Перша частина стоїть в постпозиції щодо головної, приєднується до неї підрядним сполучником *що*, пояснює дієслово-присудок *зізнався*, відповідає на питання *у чому?* і є з'ясувальною з об'єктною функцією. Друга стоїть всередині попередньої, тобто займає інтерпозицію, приєднується підрядним сполучником *аби*, пояснює усю частину в цілому, відповідає на питання *навіщо?* і є обставинною мети. Третя приєднується до другої за допомогою сполучника *щоб*, пояснює всю попередню частину в цілому, стоїть у постпозиції щодо неї, відповідає на питання *навіщо?* і є підрядною обставинною мети. Отже, у цій структурі речення комбінується неоднорідна супідрядність і послідовна підрядність.

Речення аналогічної структури:

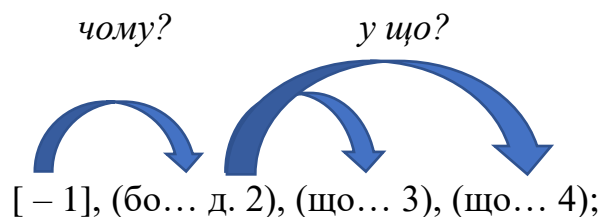
*Коли Чорний Ворон ще раз нагадав хлопцям*¹, *у якому святому місці вони зупиняться*², *Козуб сказав*³, *що треба чимшвидше запастися рискалями та добрими щупами й гарненько промацати той Скарбовий Яр*⁴ (61, 145);

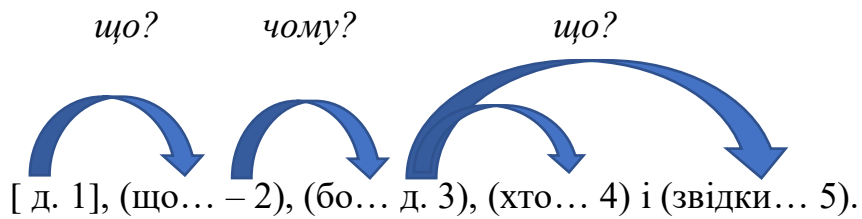
Коли я витер хлібом рондель до блиску¹, Зонька сказала², що годі вже наминати³, бо може статися скрут кишок⁴ (61, 70).

Модель 2. Речення, у яких комбінується однорідна супідрядність і послідовна підрядність. Василь Шкляр активно використовує цю модель багатоконпонентних конструкцій. Наприклад: *Тхорик теж не поспішав¹, бо йому досі не вірилося², що ці бородаті цапи недоторканні³, що ніхто не зачепить їх і пальцем⁴ (62, 24);*

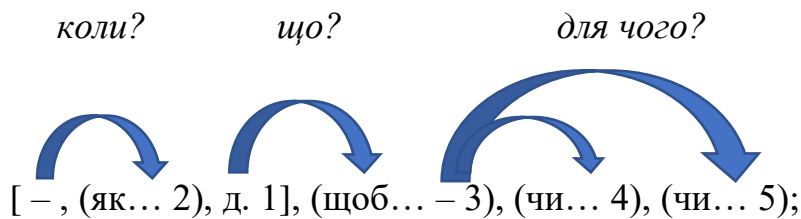

До того ж ніхто не міг зрозуміти¹, як Андрієць висадив такого завбільшки човна на коняку², як він сидів у ньому, тримаючи рівновагу³, якщо човен навіть не був закріплений⁴ (62, 246);

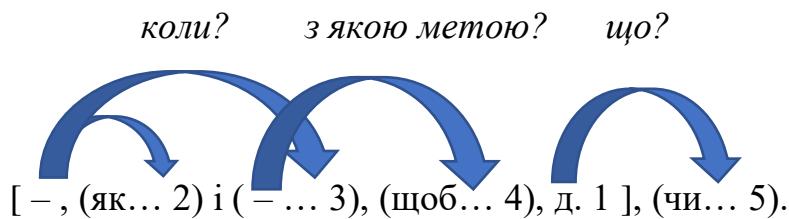

В аналізованих текстах Василя Шкляра натрапляємо й на такі багатокomпонентні складнопідрядні речення, у яких поєднано однорідну, неоднорідну супідрядність та послідовну підрядність.

Модель 3. Конструкції, у яких комбiнується подвійна супідрядність і послідовна підрядність. У цих структурах однорідні й неоднорідні супідрядні частини стосуються незалежної головної частини, але разом з тим утворюють послідовне підпорядкування. У своїх творах Василь Шкляр послуговується такими реченнями, які складаються з п'яти предикативних одиниць. Наприклад: *Після того¹, як заходять до крiївки², треба¹, щоб хтось подивився зверху³, чи все там лягло на місце⁴, чи не лишилося слiду⁵* (61, 233);

А після того¹, як Свердлов вийшов надвір² і я відчинила двері у сiни³, щоб вивітрився дим⁴, раптом прибіг Гак і запитав¹, чи можна забрати недопиту пляшку⁵ (61, 273).

Фіксуємо, що у розглядуваних реченнях основним є зв'язок однорідної супідрядності.

Таким чином, складнопідрядні речення контамінованого виду найменш заявлені у романах письменника. Моделі їх трансформації неоднотипні, що обумовлюється метою повідомлення, інформативною насиченістю висловлюваного, емоційним фоном речення. Конструкції контамінованого виду потребують часових параметрів для їх сприйняття, осмислення та усвідомлення, а стан сучасного інформаційного потоку в суспільстві вимагає швидкої реакції на об'єкт сприймання. Тому письменники-сучасники, у тому числі й Василь Шкляр, знімають із «художнього полотна» речення зазначеного типу і використовують їх у тих випадках, коли варто привернути увагу читача на важливу подію чи об'єкт.

ВИСНОВКИ

Дослідження структурно-синтаксичних і семантико-синтаксичних особливостей багатоконпонентних складнопідрядних речень, виявлених у мовосвіті Василя Шкляра, дає нам підстави для деяких узагальнень і висновків. Констатуємо, що неелементарні складнопідрядні речення займають центральну позицію в кількісному плані й виявляють специфіку за структурно-семантичними параметрами.

Художнє мовлення Василя Шкляра в плані аналізу багатоконпонентних складнопідрядних конструкцій стало вагомим підтвердженням того, що ці структурні одиниці залишаються ключовими засобами відтворення інформативного матеріалу, моделями, що забезпечують механізм висловлювання думки і сприйняття її реципієнтом.

Методологічну базу нашого дослідження становлять наукові розвідки таких відомих синтаксистів, як І. Вихованець, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, Л. Костич, І. Кучеренко, О. Пономарів, К. Шульжук, О. Кульбабська та інші, у яких описано вживання багатоконпонентних складнопідрядних речень, аналіз їх структури та класифікацій.

У мовознавстві традиційним є поділ неелементарних складнопідрядних речень залежно від способів моделювання предикативних частин і їх зв'язків між собою. Важливими є чинники: однотипні чи різнотипні предикативні частини; пояснюють у головній частині окреме слово чи головну в цілому; якими сполучними засобами поєднуються. Зважаючи на ці моменти, науковці виділяють складнопідрядні речення з послідовною підрядністю, складнопідрядні речення із супідрядністю (однорідною та неоднорідною).

За основу системного опису фактичного матеріалу, вилученого з художнього мовлення Василя Шкляра, ми обрали структурно-семантичну класифікацію багатоконпонентних складнопідрядних речень в інтерпретації К. Шульжука, за якою виокремили багатоконпонентні складнопідрядні

речення з однорідною, неоднорідною супідрядністю, конструкції з послідовною підрядністю та структури контамінованого виду.

Багатокомпонентні складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю в художньому мовленні Василя Шкляра представлені не настільки продуктивно, як неоднорідні, але також визначаються різними структурно-синтаксичними моделями і багатством семантико-синтаксичних відношень: означальні, з'ясувальні, обставинні часу, причини, допусту.

Речення з однорідною супідрядністю в розглядуваних романах представлені чотирма моделями: синтаксичні конструкції, у яких сполучні засоби наявні при кожній підрядній частині; структури, у яких лише перша підрядна має підрядний сполучник, а наступні – сурядний; речення, у яких підрядний сполучник є у першій частині, а між наступними – безсполучникові; конструкції з однорідною супідрядністю, у яких підрядні сполучні засоби є при кожній підрядній частині, а між собою ці частини поєднані ще й сурядним сполучником.

Розглядувані структури надають художньої виразності об'єкту мовлення, несуть в собі семантику емоційного сприйняття тексту.

Василь Шкляр, послуговуючись багатокомпонентними складнопідрядними реченнями з однорідною супідрядністю, досягає динамічності, розлогості думки. Таке підпорядкування предикативних частин сприяє точнішому опису деталей, які стосуються однакових дій, осіб чи предметів.

Неелементарні складнопідрядні речення з неоднорідною супідрядністю в художньому мовленні Василя Шкляра є більш продуктивними структурами, ніж з однорідною.

За нашими спостереженнями, найбільш активно письменник використовує конструкції з причленною та різночленною супідрядністю, дещо менше послуговується структурами з комбінованою неоднорідною

супірядністю. Більшість проаналізованих речень у заданому автором контексті виражають багатство змістових відношень між залежними одиницями. Ці моделі надають можливість висловити якусь додаткову, допоміжну інформацію, яка може допомогти роз'яснити головну, надати побіжне зауваження.

Неелементарні побудови, які ми виявили в аналізованому матеріалі, здебільшого є трикомпонентними, хоча інколи фіксуємо й громіздкі структури, в яких наявні чотири, рідше – п'ять залежних частин.

У романах В. Шкляра констатуємо домінування складнопірядних речень із послідовною пірядністю, які репрезентовані трьома моделями: речення з головною частиною на першому місці, а за нею – пірядна першого ступеня, від якої залежить пірядна другого ступеня і т. д.; конструкції, у яких пірядні частини перебувають у препозиції щодо головної; структури, у яких пірядні частини одного ступеня, що стоять після головної можуть розривати пірядну іншого ступеня.

На нашу думку, це можна пояснити увагою письменника до деталей, прагненням сказати про все, при цьому художній текст не загроможувати розлогими структурами. Тому такого функціонального ефекту автор досягає, використовуючи синтаксичні конструкції із двоступеневою послідовною пірядністю. Ці структури у романах В. Шкляра послідовні та виразні, можуть містити у собі основне інформативне повідомлення.

Модель таких речень працює на користь авторів-сучасників. Їхній художній світ переповнений різними нетиповими складними ситуаціями, непростими долями героїв, які часом розчиняються у своїх думках, почуттях, переживаннях. Показати таку картину інколи буває надзвичайно складно, особливо, зважаючи на те, що сучасний читач прагне отримати легкий для сприймання текст.

Василь Шкляр майстерно використовує складнопідрядні речення з послідовною підрядністю як виключний метод, який допоможе сказати про все й при цьому не обтяжувати тексти своїх романів громіздкими реченнями, що вимагають наявності часового виміру для осмислення і сприйняття.

Зафіксовані й випадки функціонування складнопідрядних конструкцій контамінованого виду з різним комбінуванням супідрядності та послідовної підрядності. Фактичний матеріал дає нам можливість засвідчити, що саме ці синтаксичні моделі якнайповніше характеризують та репрезентують авторську думку.

Багатокомпонентні складнопідрядні речення контамінованого виду в художньому мовленні письменника кількісно не домінують, бо перенавантаження романів складними структурами хоч і сприяє емоційності на змістовому рівні, та все ж таки розпорошує увагу читача, котрий у результаті втрачає можливість концентруватися на головному.

Уважаємо, що специфіку вживання неелементарних складнопідрядних речень у романах В. Шкляра створюють кількісні та якісні показники: продуктивність окремих структурно-семантичних видів, набір сполучних засобів поєднання предикативних частин, позиція підрядних щодо головної, підрядний чи детермінантний зв'язок, ускладнення семантики речення різними смисловими відтінками.

Отже, багатокомпонентні складнопідрядні речення в художньому мовленні В. Шкляра досить продуктивні. Письменник уживає ці синтаксичні конструкції з метою різносторонньої характеристики, детальних описів, висвітлення певних подій. Ці моделі відтворюють психологічний стан, роздуми персонажів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко О. М. Українська мова: підруч. для 9 кл. загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Грамота. 2017. 170 с.
2. Багмут А. Й. Семантика і інтонація в українській мові. Київ: Наук. думка, 1990. 167 с.
3. Бевзенко С. П. Структура складного речення в українській мові: навч. посібник. Київ: КДП, 1987. 80 с.
4. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис: навч. посіб. Київ, 2005. 272 с.
5. Булаховський Л. А. З історичних коментаріїв до української мови. НЗ КДУ, 1946. Т. 5. Вип. 2. С. 31 – 71.
6. Вакуленко Г. М., Клипа Н. І. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. Пунктуація. Модульний курс: навч. посіб. Частина II. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2024, 159 с.
7. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ: Наук. думка, 1983. 219 с.
8. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
9. Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова. Київ: Вища шк., 1976. 376 с.
10. Городенська К. Граматика неоднорідних сполучників в українській літературній мові. *Українська мова*. 2008. № 4. С. 3-14.
11. Городенська К. Граматичний словник української мови. Херсон: ХДУ. 2007. 340 с.
12. Горяна Г. М., Горяний В. Д. Вивчення складнопідрядних речень з підрядними означальними та з'ясувальними. *Українська мова та література школі*. 1974. № 10. С. 71-74.
13. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст: вибрані праці. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. 664 с.

14. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. Чернівці: Рута, 1999. 336 с.
15. Гуйванюк Н. В., Кульбабська О. В. Складні ускладнені речення: Теоретично-пракоичний блок. Чернівці, 2003. 145 с.
16. Давнюк С. В. Вивчення складних конструкцій з сурядністю і підрядністю. *Актуальні проблеми вивчення теоретико-літературних і мовознавчих дисциплін у вищих навчальних закладах: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Рівне, 1995. С.63-64.
17. Дудик П. С. Стилістика української мови: навч. посіб. Київ: Академія. 2005. 368 с.
18. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
19. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. Київ, 1982. 210с.
20. Загнітко А. П. Принципи формальної і смислової організації складного речення. *Нариси досліджень у галузі гуманітарних наук в педвузі: зб. наук. та науково-метод. праць*. Вип. III. Горлівка: ГДППМ, 1997. С. 239 – 247.
21. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. Донецьк: Дон. НУ, 2001. 663 с.
22. Загнітко А. П. Український синтаксис (Науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс). Ч. 1. Київ, 1996. 202 с.
23. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ, 1995. 312 с.
24. Квашук А. Г. Синтаксис складного речення: Посібник для вчителя. Київ, 1986. 109 с.
25. Кононенко І. В. Семантико-синтаксичний потенціал препозитивних та постпозитивних атрибутів. *Мовознавство*. 2007. № 3. С. 39-48.
26. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посіб. 2-ге видання, перероб. і доп. Київ: Знання. 2008. 423 с.
27. Кузьмич О. О. Складні конструкції з послідовною підрядністю у сучасній українській мові: автореф. дис. канд. філол. наук. Київ, 1995. 22 с.

28. Кузьмич О. Функціональні особливості складних конструкцій з послідовною підрядністю. *Мовознавство*. 1993. № 6. С. 61-64.
29. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. II частина. Синтаксис. Київ, 1965. 283 с.
30. Кучеренко І. К. Складнопірядні речення з кількома підрядними. *Українська мова і література в школі*. 1973. №5. С. 30-40.
31. Маргітич Г. М. Загальне поняття про складнопірядне речення. *Українська мова і література в школі*. 1969. № 8. С. 75-79.
32. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Луцьк: Вежа, 2001. 340 с.
33. Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник. Київ, 2010. 374 с.
34. Ожоган В. М. Функціональні властивості займенникових слів у структурі складного речення. *Мовознавство*. 1997. № 1. С. 43-48.
35. Олійник Е. В. Семантична організація з'ясувальних конструкцій у романі Василя Шкляра «Ключ». *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Бердянськ: БДПУ, 2019. Вип. 18. С. 177-185.
36. Орехов В. В. Функціонально-комунікативні вияви складнопірядних речень прислівного типу: автореф. дис. канд. філол. наук. Донецьк, 2006. 20 с.
37. Пасік Н. М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: навч. посіб. Ніжин: НДПУ ім. М. Гоголя. 2003. 206 с.
38. Пархонюк Л. М. Складне речення в українській мові. Тернопіль, 1998. 64 с.
39. Пещак М. М. Комунікативний синтаксис: навч. посіб. Київ: Довіра. 2000. 151 с.
40. Плиско К. М. Синтаксис української мови із системою орієнтирів для самостійного вивчення. Харків, 1992. 149 с.
41. Пономаренко В. В. Особливості індивідуального стилю роману «Маруся» Василя Шкляра. *Наукові записки Тернопільського державного*

- педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія «Мовознавство». Тернопіль: ТДПУ, 2016. С. 77-83.
42. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови: підруч. Київ: Либїдь. 1993. 248 с.
43. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Москва, 1977. 406 с.
44. Свистун Н. О. Складнопідрядні речення з підрядними мети й умови як різновиди структур розчленованого типу зі значенням прямої зумовленості: структурно-семантичний аспект (на матеріалі романів Василя Шкляра «Чорний ворон», «Маруся»). *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2019. № 3. С. 73-80.
45. Семенюченко М. Л. Розмежування часових і умовних підрядних речень. *Українська мова і література в школі*. 1973. № 2. С. 34-37.
46. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф.; за заг. ред. Слинько І. І. Київ, 1994. 670 с.
47. Слинько І. І. Чи змінюється значення складнопідрядного речення від місця підрядного? *Дивослово*. 1995. № 4. С. 15-22.
48. Сучасна українська літературна мова. За ред. М. Я. Плющ. Київ, 2000. 430 с.
49. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. За ред. І. К. Білодіда. Київ, 1972. 516 с.
50. Сучасна українська мова. Синтаксис. За ред. О. Д. Пономарева. Київ, 1994. 256 с.
51. Тихоша В. І. Складне речення в ідіостилі Василя Шкляра (на матеріалі роману «Маруся»). *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Лінгвістика»: Збірник наукових праць. Випуск 31. Херсон: ХДУ, 2018. С. 177-181.
52. Українська мова: Енциклопедія. Київ, 2000. 750 с.
53. Федчишин О. М. Складнопідрядні речення розчленованого типу зі значенням зумовленості: структурно-семантичний аспект (на матеріалі

- романів «Маруся», «Чорний ворон», Василя Шкляра). *Магістерський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2018. Вип. 30. С. 7–9.
54. Христіанінова Р. О. Відображення та вербалізація об'єктивних змістів у складнопідрядних реченнях. *Українська мова*. 2014. №3 (51). С. 31-43.
55. Христіанінова Р. О. Внутрішній синкретизм складнопідрядних речень. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Сер.: Філологічні науки. 2014. Вип. 1. С. 209-219.
56. Христіанінова Р. О. Рівні організації складнопідрядного речення. *Актуальні проблеми слов'янської філології: Лінгвістика і літературознавство*. 2009. Вип. 22. С. 519-528.
57. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові: монографія. Київ: Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.
58. Христіанінова Р. О. Традиційні й нові класифікації складнопідрядних речень. *Українська мова і література в школі*. 2010. № 1. С. 35-38.
59. Шкарбан Т. М. Експресивно-виражальні можливості конструкцій з однорідною супідрядністю. *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії: 36. наук, праць*. Вип. 10. Рівне, 2002. С. 29-34.
60. Шкарбан Т. М. Складні конструкції з однорідною супідрядністю в СУМ: Автореф. дис. канд. філол. наук. Київ, 1997. 22 с.
61. Шкляр В. М. Троща: роман. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2018. 416 с.
62. Шкляр В. М. Характерник: роман. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2019, 304 с.
63. Шкляр В. Чорне сонце. Роман. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 304 с.
64. Шкляр В. М. Чорний ворон. Залишенець. Роман. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2019, 432 с.

65. Шульжук К. Ф. Аспекти дослідження складного речення. *Сучасна філологія. Проблеми, пошуки, знахідки: Збірник наукових праць викладачів, аспірантів, студентів*. Рівне, 1995. С. 40 – 44.
66. Шульжук К. Ф. Мовленнєва реалізація моделей складних багатокomпонентних речень. *Мовознавство*. 1991. № 3. С. 49-53.
67. Шульжук К. Ф. Моделі складних багатокomпонентних речень. *Ономастика і апелятиви: Зб. наук, праць ДНУ*. Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. Вип.30. С. 52-58.
68. Шульжук К. Ф. Семантична структура складного багатокomпонентного речення. *Мовознавство*. 1987. № 6. С. 11-16.
69. Шульжук К. Синтаксис української мови: Підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 408 с.
70. Шульжук К. Ф. Складні багатокomпонентні конструкції в системі речення. *Мовознавство*. 1986. № 6. С. 24-32.
71. Шульжук К. Ф. Складні багатокomпонентні речення і текст. *Актуальні проблеми граматики: зб. наук. пр.* Кіровоград, 1997. Вип.15. С. 192 – 196.
72. Шульжук К. Ф. Складні багатокomпонентні речення в українській мові. Київ, 1986. 181 с.
73. Шульжук К. Ф. Ускладнені складнопідрядні речення в СУМ. *Українська мова і література в школі*. 1983. № 9. С. 34-39.